

Yönetilmekten Kendini Yönetmeye:

Neoliberal Toplumda Öznellik Üretimi Olarak İstihdam Edilebilirlik

Yücel UYANIK¹

Sertaç DEMİRCİ²

Geliş Tarihi (Received) 23.01.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 14.03.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1240868

Öz

İçinde yaşadığımız neoliberal toplum sürekli değişim gösteren ve her geçen gün geçmişle bağıni biraz daha fazla koparan bir nitelik arz etmektedir. Toplumsal sistemin üyeleri, sürekli değişim gösteren ve bu değişim temelinde ortaya çıkan belirsizlikler ve risklerle dolu bir yaşamda ayakta kalmaya çalışmaktadır. Bireyin karşı karşıya kaldığı zorluklara yönelik çözümler ve bunların üstesinden gelmesine yönelik pratikler hiç kuşku yok ki günümüz toplumunda giderek artan ölçüde kolektif niteliğini kaybetmektedir. Bireysel düzlemde ve kişinin kendiyle bir muhasebe içerisine girmesine, kendisine dönmesine ve içsel dünyasında çözümler bulmasına dönük zorlamalar içermektedir. Bu çalışma tam da bu noktada bireylerin çalışma hayatında karşı karşıya kaldıkları sorunları bireysel düzlemde çözmeye dönük olarak yöneldikleri temel bir yaklaşım olan "istihdam edilebilirlik" kavramına ışık tutmaktadır. Bu anlamda çalışmanın amacı, Foucault'nun kavram setinden hareketle neoliberal toplumda insanların bireyselleştirilmesinde etkili olan kipliklerden, özneleştirme stratejilerinden biri olduğu savunulan istihdam edilebilirlik kavramının analizinin yapılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam Edilebilirlik, Öznellik, Neoliberal Akılsallık, Biyo-politika, Girişimci Birey

From Being Managed to Self-Management:

Employability as the Production of Subjectivity in Neoliberal Society

Abstract

The neoliberal society that we live in poses a characteristic of constantly changing and breaking its ties with the past more and more every day. Social system members are trying to survive in a life that is constantly changing and full of uncertainties and risks that arise on the basis of this change. There is no doubt that the solutions to the difficulties faced by the individual and the practices to overcome them are losing their collective characteristic to an increasing extent in today's society. It includes compulsions for the individual to enter an accounting with himself, return to himself, and to find solutions in his inner world. At this point, this study sheds light on the concept of "employability", which is a basic approach to solving the problems that individuals face in working life on an individual level. In this sense, the aim of the study is to analyze the concept of employability, which is argued to be one of the modalities and subjectivation strategies that are effective in the individualization of people in the neoliberal society, based on Foucault's concept set.

Keywords: Employability, Subjectivity, Neoliberal Rationality, Biopolitics, Entrepreneurial Individual

¹ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, y.uyanik@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6424-3672

² Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sertac.demirci@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0961-862X

Giriş

İçinde bulunduğumuz toplumu anlamak onu kavramsallaştırmaktan, belli sınırlılıklar içerisinde yer alması muhtemel kategorilere dahil etmekten çok daha zordur. Sürekli değişim gösteren ve bir o kadar da geçmişle bağını her geçen gün koparan günümüz toplumu, üyelerinin kalıcı ilişkiler, alışkanlıklar ve rutinler oluşturmaya izin vermemektedir. Bu anlamda toplumsal sistemin üyeleri, sürekli değişim gösteren ve bu değişim temelinde ortaya çıkan belirsizlikler ve risklerle dolu bir yaşamda ayakta kalmaya çalışmaktadır. Bu yaşam öyle bir yaşamdır ki bireyi sürekli istem üzerinde tutan, mevcut konumunu koruyabilmek için bile sürekli koşmak zorunda bırakan bir yaşamdır.

Bireyin karşı karşıya kaldığı zorluklar ve bunların üstesinden gelmesine yönelik pratikler hiç kuşku yok ki günümüz toplumunda giderek artan ölçüde kolektif niteliğini kaybetmektedir. Bireysel düzlemde ve kişinin kendisiyle bir muhasebe içerisinde girmesine, kendisine dönmesine ve içsel dünyasında çözümler bulmasına dönük zorlamalar içermektedir.

Bu çalışma tam da bu noktada bireylerin çalışma hayatında karşı karşıya kaldıkları sorunları bireysel düzlemde çözmeye dönük olarak yöneldikleri temel bir yaklaşım olan “istihdam edilebilirlik” kavramına ışık tutmaktadır. Bu anlamda çalışmanın amacı, insanların bireyselleştirilmesinde etkili olan kipliklerden, özneleştirme stratejilerinden biri olduğu savunulan istihdam edilebilirlik kavramının analizinin yapılmasıdır. Bu noktada Foucault'nun kendi oluşturduğu kavram seti ve bu kavram seti üzerinden yapmış olduğu günümüz toplumu yani neoliberalizm çözümlemesi hiç kuşku yok ki bir öznellik üretimi olarak istihdam edilebilirlik kavramının anlaşılabilirliği için oldukça kıymetlidir.

Ontolojik olarak eleştirel bir konumlanışa sahip olan Foucault, öznel deneyim biçimlerinin, evrensel söylemlerden, yapılardan yola çıkmak suretiyle açıklanamayacağını savunmaktadır. Ona göre tüm deneyim biçimleri tarihsel süreç içerisinde belli ihtiyaçlara cevap vermek üzere kurulmaktadır ve tekil bir nitelik arz etmektedir. Bu anlamda her deneyim kendi tekillikleri içerisinde bir başka deyişle tarihsel bağlamları dolayımında spesifik olarak ele alınmalı ve incelenmelidir. Bu anlamda evrensellik temelli söylemler anlamsızdır (Keskin, 2019, 12).

Ona göre yapılması gereken en temel şey gizli olanı keşfetmekten ziyade tam da görünür olanı görünür kılmaktır. Bizim açımızdan norm kabul edilen, bize öylesine yakın, öylesine dolaysız görünen ve sıkı sıkıya bağlı olduğumuz gerçekliklerin ortaya çıkarılması temel önemde olmalıdır (Foucault, 2011, 210).

“Görünür olanı görünür kılmak” ifadesi oldukça sarsıcıdır ve bu ifade hiç kuşku yok ki Foucault’nun düşünsel anlayışının temelini oluşturmakta ve Foucault’nun diğer düşünürlerden farklılaştığı noktayı da imlemektedir. Bu katkı, Foucault’da en temel anlamda bir iktidar sorunsalı olarak ele alınmaktadır. “Ne”liğine ilişkin sorularla obsesif bir döngü içerisinde bize o kadar yakın ve bir o kadar da ait olan; aslında “nasıl”ını yaşamın her anında deneyimlediğimiz ancak göremediğimiz iktidar sorunsalını görünür kılmaya dönük bir çabadır (Uluğ, 2018, 7-8).

Çalışmanın ana sorunsalını oluşturan istihdam edilebilirlik de aslında bireylerin günümüz neoliberal toplumunda çalışma yaşamının her anında deneyimlediği bir gerçekliktir. Bu çerçevede Foucault’nun görünür olanı görünür kılma söyleminden hareketle istihdam edilebilirlik yaklaşımına, onun iktidar, bilgi ve öznellik izleğinden bakmak ve bu doğrultuda neoliberal toplumda bir öznellik üretimi bağlamında ele almak oldukça anlamlı olacaktır. Burada amaçlanan; Foucault’nun analizi üzerinden bir iktidar okumasından ziyade, insanların özneye dönüştürülmesi sürecinde etkili olan kipliklerden biri olduğu savunulan istihdam edilebilirlik kavramının ele alınmasıdır.

Çalışmada bu bağlamda ilk olarak Foucault’nun iktidar kavramına yer verilecek olup, sonrasında ise tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan iktidar türlerine değinilecektir. Son olarak ise iktidar biçimleri ve öznellik üretimi arasındaki ilişkinin neoliberal toplumda tezahürüne ve istihdam edilebilirlik yaklaşımı ile bağının kurulmasına yer verilecektir.

1. İktidar Kavramı

İktidarın nasıl kavramsallaştırıldığı hiç kuşku yok ki teorik düzeyde sürdürülen egemen tartışmaların başında gelmektedir. İktidarın bir fenomen olarak varlığından şüphe edilmezken kavram önemli ölçüde belirsizliğini sürdürmektedir. Tarihsel süreç içerisinde birçok düşünür tarafından kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir. Bazısı iktidarı baskı temelinde olumsuz bir biçimde okurken bazıları ise iletişimin yapıcı bir unsuru olarak olumlu bir iktidar okuması yapmıştır. Bunların yanı sıra kavramı ekonomik, sosyal, siyasi ve hukuki bağlamlarda ele almak suretiyle birbirleriyle uzlaşmaz bir kavramsallaştırma temelinde ele alan düşünürlerde söz konusu olmuştur (Chul Han, 2020, 7).

Foucault’da iktidarı sorunsallaştıran düşünürlerin başında gelmektedir. Foucault diğer düşünürlerden farklı olarak toplumsal yapı içerisinde var olan iktidar ilişkilerini anlamaya çalışırken iktidarın ne olduğundan ziyade nasılına cevap bulmaya çalışmıştır. Araştırmalarında

problematize ettiği tam olarak bu alandır. İktidarın nasıllığına cevap ararken bunu bireylerin özneleşme deneyimlerinden yola çıkarak ortaya koyma noktasında çaba sarf etmiştir. Bir başka deyişle tarihsel süreç içerisinde iktidar-bilgi-öznelik izleğini takip ederek bireylerin özneleşme deneyimlerine odaklanmıştır.

Ona göre iktidar, “*bireyi kategorize ederek, bireyselliği ile belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eden, bireyleri doğrudan özne yapan*” bir hükmetme biçimidir (Foucault, 2019d, 62-63).

Bir başka deyişle iktidar, sahip olanlarla ona maruz kalanlar arasında gerçekleşen bir baskı aracı değildir. Aksine iktidar yaşamın her noktasında kendisini gösteren ona sahip olanlar kadar maruz kalanların da içinden geçen dinamik ve bir o kadar da üretken olan bir ilişkiler ağıdır (Uluğ, 2018: 8).

Bu ilişkiler ağı güç temelinde ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle iktidar, uygulandıkları alana içkin olan ve kendi örgütlenmelerini kuran çoğul nitelikte güç ilişkileridir. İktidar aracılığıyla, mücadeleler ve karşı karşıya gelmeler temelinde bu ilişkiler dönüşmekte, güçlenmekte ya da zayıflamaktadır. İktidar tam olarak bunları gerçekleştiren harekettir (Foucault, 2012, 71-72).

İktidar bu bağlamda her yerde hazır ve nazırdır: Ama bu, her şeyin yenilmez birliğinin çatısı altında kümeleştirme ayrıcalığına sahip olmasından değil, her an, her noktada daha doğrusu bir noktayla başka bir nokta arasındaki her bağıntıda ürüyor olmasından kaynaklanmaktadır. İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir. İktidar dolayında ortaya çıkan bu güç ilişkileri, bir zincir ya da sistem şeklinde olabildiği gibi tecrit edici farklılıklar ve karşıtlıklar oluşturacak bir biçimde dayanaklar da oluşturulabilir. Bu anlamda iktidarı anlamak bir bütün halinde bu güç ilişkilerini kavramayı gerektirmektedir (Foucault, 2012, 71-72).

Burada güç kavramını da biraz açmak gerekmektedir. Foucault’ya göre güç, yalnızca tikel veya tekil bir nitelik taşımamaktadır. Heterojen olup toplumsal sistem içerisinde yer alan diğer güç yapıları ile sürekli ilişki halindedir. Bir iktidar aygıtının sahip olduğu homojen bir özellik taşıyan hegemonik bir aracı da değildir. Althusser’in savunduğu gibi devletin ideolojik bir aygıtı olduğunu da söylemek mümkün değildir. Bir özneye ait olmadığı gibi bir nesneye de ait değildir. Herhangi bir nesneyi de hedeflememektedir (Akay, 2016, 10).

Bu anlamda iktidarın kendi içinde bir mikro fiziği bulunmaktadır. İktidarın sahip olduğu bu mikro fizik onun yerinin bulunmamasına, sabit bir biçimde nerede olduğunun belli olmamasına imkân sağlamaktadır. Bu anlamda iktidar bir nevi oynak bir zemin üzerinde ilişkiler doğurmaktadır. İktidarın oynaklığı onun bir devlet formu olmasını ya da bir kurum formuna bağlı kalabilmesini de engellemektedir (Akay, 2016, 12).

Hiç kuşku yok ki böyle bir iktidar kavrayışı, iktidarı eleştirel bir biçimde okuyan ve onu devlet tahakkümü temelinde ele alan Marksizm ve Anarşizm gibi iki büyük ekolden de önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bir başka deyişle geleneksel iktidar okumalarının ötesine geçmektedir (Özmkas, 2020, 56).

Bu bağlamda ki bir iktidar kavramsallaştırması, salt negatif bir okumayı içerisinde barındırmamaktadır. İktidar, sadece baskı kurmaya dönük hareket eden, sadece kısıtlayan ve maruz kalanlara yönelik sınır çizen bir nitelik taşımamaktadır. Aksine bunu aşan bir nitelikte, kurucu ve düzenleyici bir kip olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda iktidarın doğası, iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Bu ilişkilerin dönüşümüne paralel olarak biçimlenmektedir (Urhan, 2013).

Yani iktidar için dışlayıcı, kısıtlayıcı ya da yasaklayıcı olmak bir zorunluluk değildir. Aksine iktidar ne kadar çok bu yollara başvurursa o kadar karşıt hareketi doğuracaktır ki bu onun zayıflığının da bir göstergesi olacaktır. Bu anlamda özgürlüğü kendisine temel alan bir iktidar varlığını sürdürme noktasında oldukça başarılı olabilecektir (Chul-Han, 2019, 23).

Bu durum da hiç kuşkusuz iktidarın gücü ile görünürlüğü arasındaki ilişkiyi gündeme getirmektedir. Chul Han'a göre iktidarın gücü ile görünürlüğü arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre iktidar ne kadar sessizse ve derinden bir etki gösteriyorsa o kadar güçlüdür. İktidarın kendini görünür kılmak zorunda kaldığı ya da kendine işaret etmek yükümlülüğünü taşıdığı her yerde aynı zamanda zayıfladığını söylemek mümkündür (Chul Han, 2020, 9). Benzer bir düşüncüyü Ulrich Beck'te de görmek mümkündür. Tıpkı Chul Han gibi Beck'te hiç kimsenin iktidarı ağzına almadığı yerde iktidarın tartışmazlığına vurgu yapmaktadır. İktidarın tartışmazlığı hiç kuşku yok ki onun gücünün en yüksek seviyede olduğuna gönderme yapmaktadır. Buna karşın iktidarın tartışıldığı yerde güçlü bir iktidardan bahsetmek mümkün değildir (Beck, 2011, 105).

İktidarın kendini gizleyebilme becerisi onun toplumsal sistemin en ücra alanlarına kadar sirayet etmesine imkân sağlamaktadır. Buralarda kök salmakta ve bu sayede kendisini yeniden üretmektedir. Kadın-erkek, anne, baba ve çocuk, işçi-işveren, öğrenci-öğretmen vb. tüm ilişki

biçimlerinde iktidarın dilini ve etkisini görmek mümkündür. İktidarın kendini gizleyebilmesi ve merkezsiz oluşu hiç kuşku yok ki onu akışkan kılmakta, değişebilir hale getirmekte ve çoğullandırmaktadır.

Foucault'ya göre iktidar, ona maruz kalanlar üzerinde bilgi ve hakikat temelinde işlerlik kazanmaktadır. Bir başka deyişle iktidarın varlığı, başarısı bilgi ve hakikat üretmekle kurduğu ilişki temelinde biçimlenmektedir.

İktidar ve bilginin eklemlenmesi, hakikat temelinde maddi bir oluşumu ortaya çıkarmaktadır. Kuşkusuz burada kurulan ilişki özü gereği aşkın bir ilişki değildir dahası iktidar ve bilgi birbirinden bağımsız iki alanı da oluşturmamaktadır. Bir başka deyişle, bilgi alanının oluşmasına zemin hazırlayan nesneleştirme süreçleri yaşanmadan bir iktidarın varlığından söz edilemeyeceği gibi bir iktidar alanı da daima kendi tahakküm edici ilişkisini yeniden epistemolojik bağlamda üretecek bilgi alanlarına ihtiyaç duyacaktır (Uluğır, 2018: 44).

Bu bilgi alanları bağlamında biçimlenen hakikat rejimleri hiç kuşku yok ki iktidarın bireyde oluşmasını beklediği özneleşme süreçlerini doğuracaktır (Butler, 2020, 285). Bu bağlamda iktidar hakikat yaratabilme gücü ölçüsünde başarılı olabilecektir. Hakikatin burada ki temel işlevi, iktidarın etkisi ve belirleyiciliği altında toplumsal sistem içerisinde yer alan bireylerin davranış ve tutumlarını sınırlama dahası bu davranış ve tutumların dayandığı normlara dayanak teşkil etmektir. Bu anlamda hakikat bir nevi doğruluk şablonu olarak ortaya çıkmakta ve uyulması gereken kuralları ortaya koymak suretiyle iktidarı meşrulaştırmaktadır (Baştürk, 2012, 66).

Foucault'ya göre *“her toplumun kendine özgü hakikat rejimi, genel bir hakikat politikası vardır. Yani kabul ettiği ve doğru olarak işlerlik kazandırdığı bir söylem türü; doğru ya da yanlış sözceleri ayırtırmayı sağlayan mekanizmaları ve mercileri, birincileri tasvip edip ikincileri cezalandırma tarzı; hakikatin elde edilmesi için geliştirilen teknikleri ve prosedürleri; neyin doğru olarak işlediğini söylemekle yükümlü olanlara bahşettiği belli bir statü vardır.”* (Foucault'dan aktaran Bidet, 2016: 68).

Bu anlamda tarihsel süreç içerisinde farklı toplumsal yapılarda kendine özgü hakikat rejimleri temelinde farklı iktidar, bilgi ve özneleşme pratikleri söz konusudur. Foucault'nun iktidara ilişkin yapmış olduğu bu kavramsallaştırma ve bu özgün katkı hiç kuşku yok ki, herhangi bir egemene gönderme yapmaksızın iktidar-bilgi-özneleşme pratiği içerisinde toplumsal sistemde yer alan bireylerin maddi olarak nasıl kurulduğuna ulaşma noktasında oldukça önem taşımaktadır.

2. İktidarın Türleri

Foucault'ya göre tarih sahnesine çıkan üç farklı iktidar biçimi ve bu bağlamda üç farklı iktidar kavramsallaştırması söz konusudur. Bunlardan ilki, egemenlik/hükümlanlık temelinde ortaya çıkan iktidar, ikincisi, disiplinci iktidar, üçüncü ve sonuncu ise düzenleyici iktidardır.

Hiç kuşku yok ki tarih sahnesine çıkan her yeni iktidar anlayışı beraberinde yeni yönetim teknikleri ortaya koymakla birlikte kendisinden önceki iktidar tekniklerini tasfiye etmemektedir (Bidet, 2016: 50).

2.1. Egemenlik/Hükümlanlık İktidarı

Yukarıda da belirtildiği üzere Foucault'nun yapmış olduğu analizde üç farklı iktidar kavramsallaştırması bulunmaktadır. Bunlardan ilki, egemenlik temelinde ortaya çıkan iktidardır. İktidar alanı ile toplumsal alanı birbirinden ayıran, iktidarı toplumsalın üzerinde hâkim kılmayı hedefleyen ve bunu gerçekleştirme noktasında şiddetli cezalandırmalara başvuran egemenlik anlayışı, hiç kuşku yok ki klasik iktidar anlayışına denk düşmektedir. Yaptırımlar ve kanunlara uygunluğun sağlanması yoluyla işlerlik kazanan egemenlik iktidarının yaptırım tekniği, kanunlarla suç ve ceza kategorilerinin sistemli bir biçimde ilişkilendirilmesine dayanmaktadır (Gambetti, 2020: 25).

Bu anlamda egemenlik iktidarı, “tasarruf” biçiminde işleyen güç ve iktidar ilişkileri tarafından biçimlenmektedir. İktidarın biricik niteliği hiç kuşku yok ki en uç durumlarda öznenin hayatını ortadan kaldıracak gerçeğidir. Buradaki egemen “hayat ve ölüm üzerinde hakka” yalnızca ilkel bir biçimde sahip olmaktadır. Bu anlamda iktidarın aşırı bir noktasını simgelemektedir (Lemke, 2014: 55)

Modern öncesi döneme denk düşen bu iktidar biçimi yasaklayan, sınır koyan, baskı kuran ve kısıtlayan bir nitelik taşımaktadır. Bu anlamda negatif bir iktidar anlayışını içinde barındırmaktadır. Bireyin toplumla kurduğu ilişkide iktidar “evet”den ziyade “hayır”ı ön plana çıkarmaktadır. Bunu ise meşruluk ve gayri meşruluk üzerinden yani hukuk sistemi üzerinden okumakta ve biçimlendirmektedir.

Bu bağlamda diğer iktidar türlerinden farklı olarak risk oluşturacak herhangi bir durumu doğmadan önlemeye çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için de kendini sürekli görünür kılmaktadır. Çünkü görünür olduğu ölçüde tahakküm edici ilişkileri etkili bir biçimde kurabilir.

Bu anlamda egemenlik iktidarı doğrudan doğruya egemende vücut bulmaktadır. Bir başka deyişle egemenlik iktidarında karşı çıkma, direniş gösterme bir bütün halinde egemene yönelik

bir niteliğe bürünmektedir. İktidarın etkisini zayıflatmaya dönük bu tarz tutum ve davranışlar doğrudan şiddetle cezalandırılmaktadır.(Gambetti, 2020: 30).

Egemenlik iktidarında var oluşun ve yok oluşun temel belirleyicisi egemende vücut bulan hukuk ve yasa olmaktadır. Feodal dönemde uygulama alanı bulan egemenlik iktidarı taşıdığı negatif nitelik ve yasa dolayımında belirleyiciliği onun öznellik üretiminin sınırını çizmektedir.

Egemenlik iktidarı diğer iktidar biçimlerinden farklı olarak doğrudan egemende vücut bulduğu için merkezi bir nitelik taşımaktadır. İktidarın görünürlüğü yukarıdan aşağıya hiyerarşik ve kapsayıcı bir biçimde kütleli olarak işlemektedir (Foucault, 2012, 66).

Egemenlik iktidarı bedenler ve bedenlerin yaptığı şeylerden çok daha fazla yeryüzü ve yeryüzünün nimetleri üzerinden işleyen bir iktidar biçimiyle ilintilidir. Hiç kuşku yok ki sürekli bir gözetlemeyi görmeyi ve kontrol etmeyi dönük bir nitelik taşımamaktadır. İktidar bizzat egemenin fiziksel varlığından hareketle ve onun çevresinde temellenmektedir (Foucault, 2011, 113) .

Toplumsal sistem içinde yaşayan kişi egemenlik iktidarı ile itaat temelinde ilişki kurmaktadır. Bir başka deyişle burada kişiden beklenen öznellik en temel anlamda egemene ve yasaya itaat etmesidir. Bireyin yasa dolayımında kurduğu ilişki özellikle sanayi devrimi sonrası önemli bir değişime uğrayacak ve yasanın yerini piyasa kavramı alacaktır. Ancak o zamana kadar iktidara yönelik genel boyun eğme biçimi itaattir. Bir yanda yasa koyucu egemen diğer yanda ise itaat eden uyruk söz konusudur (Foucault, 2012, 67).

2.2. Disiplinci İktidar

Foucault'ya göre, 17. yüzyıldan itibaren iktidar anlayışında önemli bir kırılma meydana gelmiştir. Özellikle çitleme hareketi gibi kırdan kente göçü, üretim ilişkilerini ve nüfusun niceliğini dönüştürmeye dönük uygulamalar beraberinde egemenlik iktidarının sürdürülebilir olmasının altını oymuştur.

Bu kırılma, hükümdarın yasaklayıcı ya da emredici nitelikteki gücüne bağlı yasa ve itaat sistemine dayanan ve gücünü cezalandırmaktan, öldürmekten alan negatif iktidar anlayışının yerini yaşatmaya, toplumsal sistem içerisinde yer alan bireylerin yaşamını geliştirmeye, onların yaşamsal güçlerini iyileştirmeye odaklanan bir iktidara bırakmasında görülmektedir. Yeni iktidar anlayışı, insanın bedenini bir makine biçiminde ele almakta onun yeteneklerini geliştirmeye dönük çaba sarf etmektedir. Yaşama müdahale etmeye dönük bir perspektif

taşıyan bu iktidar anlayışı, kapitalizmin bedenleri üretim aygıtı olarak kavramasında, insanın işgücüne dönüştürülmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Coşkun, 2019: 14).

Disiplinci iktidar olarak adlandırılan bu iktidar biçimi gözetim, kontrol, ayrıştırma, mekânsal boyutta denetim, hesaplama, kategorileştirme ve akılcılaştırma teknikleri ile kendisini ortaya koymakta ve bu nitelikleri temelinde egemenlik paradigmasından farklılaşmaktadır. Egemen iktidar, korku iklimi yaratıp bu iklim üzerinden gücünü tahakküm ederken ve bu niteliğinden ötürü sürekli kendini görünür kılarken, disiplinci iktidar ve bu iktidar dolayımında ortaya çıkan teknikler, bakışın yönünü değiştirmektedir. Artık bakılan, görünür olan, egemen değil iktidara tabi olması istenen, beklenen öznelerdir. Bakışın merkezine oturan öznelerden iktidarı kendi özneliği ile yeniden üreten özneler haline gelmesi istenmektedir (Gambetti, 2020, 25).

Bu anlamda disiplinci iktidar, norma sokma bir diğer deyişle normalleştirme temelinde işleyen bir iktidardır. Bireyi, normlardan, emirlerden ve sınırlamalardan oluşan bir kural örgüsüne tabi kılarak her türden sapma ve anormalliği ortadan kaldırmak suretiyle özneleştirilmektedir (Chul-Han, 2019; 29). Bir diğer deyişle bu iktidar, hakikatler üretmekte ve bu ürettiği hakikatler temelinde normal olanı inşa etmektedir. Kendi arzu ettiği özneliği üretecek hakikatlerin dışında kalan söylemleri ise anormal olarak tanımlamak suretiyle de dışlamaktadır.

Disiplinci iktidar, bireyleri norma sokmayı yani arzu ettiği özneliğin üretimini kapatma kurumları temelinde gerçekleştirmektedir. Foucault'ya göre ordu, okul, hapisane, akıl hastanesi, hastane ya da fabrika bu dönemde ortaya çıkmış ve gelişim göstermiş kapatma kurumları olup tüm bu kapatma kurumları, en temel anlamda iktidar pratiğine bağlı söylemler üretmektedir. Bu söylemler uzaktan bakıldığında farklılaşmış bir nitelik taşıyor gibi görülmekte. Aynı zamanda bu kurumlar, iktidarın kendisini daha görünür kıldığı yerlerdir.

Kapatma kurumları bu anlamda bir yandan iktidarın egemenlik temelinde işlediği dönemde ortaya çıkan sorunlara bir cevap üretirken aynı zamanda bütünü ve bu bütüne bağlı kısımları birbirine eklemek suretiyle disipline edici bir etki yaratmaktadır. Bu sayede modern toplumun mikrokozmosu olarak bireyin yeniden üretimi kapatma kurumları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Birey üzerinde, kapatma kurumları temelinde nesneleştirme ve özneleştirme süreçleri bir arada yaşanmaktadır (Akay, 2016, 116). Bunu ise beden üzerinden kalkarak gerçekleştirmektedir. Yani disiplinci iktidar beden üzerinde kendini gösteren, siyasetini beden üzerinden kuran iktidardır. İktidarın nesnesi bedendir.

Foucault'ya göre disipline edici iktidarı en iyi ortaya koyan soru neyin, nasıl, ne zaman, hangi miktarda ve zaman diliminde yapılacağına dairdir (Foucault, güvenlik, toprak ve nüfus 10). Bu anlamda disiplin bize her an neyin yapılması gerektiğini, onu nasıl ve hangi koşullar dolayımında ve süre içerisinde yapmamız gerektiğini bildiren ve bunu yapmaya zorlayan bir nitelik taşıyan bir politika olma özelliğini içerisinde barındırmaktadır (Koloş, 2016, 270).

Foucault, insan bedeni üzerine eğilen disipline edici iktidar anlayışının bu politikasını “anatomo-politika” olarak adlandırmaktadır. Bu teknik, yok etmekten, bastırmaktan ya da gizlemekten ziyade bedensel alışkanlıklar temelinde işlerlik kazanmaktadır. Kölelik ya da serflik gibi tahakküm edici ilişkilerin çok daha geleneksel görünüşlerinin aksine anatomo-politika, bedenin ekonomik üretimselliğinin artmasına imkan sağlarken, aynı zamanda siyasi tabiyeti garanti altına almaya dönük güçleri de zayıflatmaktadır (Lemke, 2014, 57). Bir başka deyişle “anatomo-politika ile bedene odaklanma bir yandan insanı itaatkar bir niteliğe büründürürken aynı zamanda fiziksel alışkanlıklar temelinde de yararlı hale getirmektedir (Foucault, 2019a, 137-138). İnsan bedeni, disiplinci iktidar temelinde bir nevi makine biçiminde ele alınmaktadır.

Daha öncede belirtildiği üzere disiplinci iktidar anlayışı kapatma kurumları temelinde işlemektedir. Bir başka deyişle bireyde arzu edilen özneleşme, bu yapılar bağlamında kurulmaktadır. Foucault'ya göre bunun gerçekleşmesinde uygulanan en önemli teknik hiç kuşku yok ki Bentham tarafından ortaya atılan “Panoptikon” adlı mimari şemadır. Bu şema zamanla bir ideoloji formuna bürünmüş ve tüm kapatma kurumlarına temel teşkil etmiştir.

Panoptikon en temel anlamda merkezde bir kulenin olduğu ve bu kulenin etrafında ve onu saran bir nitelikte hücrelerin bulunduğu simetrik nitelik taşıyan bir yapıdır. Bentham tarafından hapisanedeki mahkûmlar için tasarlanan bu mimari anlayış tek bir görevli personelin tüm hücreleri görebilmesine, onlar üzerinde tahakküm kurabilmesine ve fakat mahkûmların gözetleyeni görememesine imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda panoptikon iki yönlü bir etkide bulunmaktadır. Bir yandan mahkûmların bir başka deyişle gözetlenenin hareketini kısıtlarken diğer yandan gardiyana yani gözetleyene hareket kolaylığı sağlamaktadır. Hiç kuşku yok ki bu doğrudan gözetleyenin kendisini gizlemesi sonucunu doğurmamaktadır. Gözetleyen bir boyutu ile orda olmalı ve varlığını belirli aralıklarla da olsa somut olarak göstermelidir. Ancak bir önceki dönemden farklı olarak iktidar denetim kurma noktasında biraz olsun esneklik kazanmıştır (Bauman ve Lyon, 2020, 14).

Gözetleyene tek taraflı bir kontrol imkânı sunan bu mimari yapı bir taraftan mahkumlar üzerinde bir düzen sağlarken diğer yandan ise bireyin nesneleşmesinin zeminini oluşturmaktadır. Görülme ama görememe ikiliği bireyde gözetlendiği noktada bir emin olamama durumunu doğurmaktadır. Tam da bu etkiden dolayı iktidar disipline edici anlayış çerçevesinde gözleyene değil gözetlenene devredilmektedir. Birey otomatik bir biçimde kontrol edilip edilmediğinden bihaber sürekli kendisine arzu edilen bir biçimde çekidüzen vermek zorundadır (Foucault, 2019a, 200-201).

Foucault'ya göre panoptikon, disiplinci iktidar anlayışında öyle ki bir siyasal teknoloji figürü haline gelmiştir. İhtiyaç duyulan her yerde ve zamanda kitlesel olarak arzu edilen davranış biçimlerinin oluşturulmasında etkili bir araç niteliğine dönüşmüştür (Foucault, 2019a, 205).

2.3. Düzenleyici İktidar

Disiplinci iktidar anlayışı sahip olduğu niteliğini 17. yüzyıldan sanayi devrimine kadar ki süreç içerisinde önemli ölçüde sürdürmüştür. Ancak sanayi devrimi, egemenlik paradigmasının yerini disiplinci iktidar ile paylaşan yeni bir iktidar biçiminin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Bu iktidar düzenleyici iktidardır. Yukarıda da belirtildiği üzere disiplinci iktidar beden üzerinde kendisini gösteren iktidardır, siyasetini beden üzerinden kurar. Buna karşın düzenleyici iktidarın nesnesi nüfustur (Gambetti, 2020, 26).

Lemke'ye göre nüfus kavramı ile ifade edilmek istenen yasal ya da politik bir kendilik değildir. Burada ifade edilmek istenen, doğum ve ölüm oranları, yaşam süresi, hastalık ve sağlık, refahın yaratımı, üretimi ve dolaşımı gibi kendi süreçleri ve fenomenleri temelinde karakterize edilen bir “toplumsal beden”dir (Lemke, 2014, 36). Tekil bir bireyin bedeninden ziyade bir bütün halinde yaşamın düzenlenmesine dönük toplumsal beden yani nüfusun kendisi düzenleyici iktidarda nesneleşmektedir.

Düzenleyici iktidar bunu güvenlik sağlayıcı mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bir başka deyişle iktidara ismini veren düzen, disiplinden farklı olarak, suni kurumlar inşa etmek ve inşa edilen bu kurumlar temelinde öznellik üretmekle sağlanamaz. Aksine var olanı veri alır, dahası almak zorundadır. Burada riski sifıra indirme gibi bir durum söz konusu değildir, çünkü gerçekleşmesi mümkün değildir. Bunun yerine dolaşımı düzenlemeyi, iyi dolaşımı kötüsünden ayırıştırarak olasılıklar üzerinden etki etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda egemenlik iktidarı uzamı aktifleştirmeye çalışırken, disiplinci iktidar uzamı yapılandırmakta ve içerisinde bulunan öğeleri bir yandan fonksiyonel diğer yandan ise hiyerarşik bir dağılıma tabi tutmaya çalışmaktadır. Buna karşın düzenleyici iktidar ise, güvenlikle, belirli bir uzam

içerisindeki zamansal ve değişken öğeleri hesaplamakta ve bu anlamda uzamdan daha çok çevre ve ortamı dikkate almaktadır (Gambetti, 2020, 27-28).

Foucault'ya göre düzenleyici iktidarın temel politikası “Biyo-politika”dır. Biyo-politikanın temel enstürmanları hiç kuşku yok ki doğum oranı, ölüm oranı, ortalama yaşam süresi gibi istatistiki değerler ve bunlarla ilişkili çeşitli siyasal ve ekonomik değişkenlerdir (Foucault, 2018, 244).

Bu anlamda düzenleyici iktidar dolayımında ortaya çıkan biyo-politika bedenle değil doğrudan doğruya nüfusla ilgilenir; nüfusun aynı anda hem siyasetin hem de bilimin temel sorunsalı biçiminde gelişim gösterdiği bir iktidar teknolojisini imlemektedir (Koyuncu, 2016, 40). Öyle ki, nüfusa özgü kitle etmenlerini bir araya getiren, canlı bir kitlede meydana gelebilen tehlikeli olaylar dizisini denetlemeye ve her koşulda etkilerini gidermeye çalışan bir iktidar teknolojisi söz konusudur (Foucault, 2018, 255).

Bu anlamda biyo-politika, geleneksel siyasetin yapılarına eklemlenen yeni bir alan veya yeni bir sorunlar manzumesi değildir. Biyo-politika bunun aşan bir nitelikte daha ziyade siyasetin çekirdeğindeki bir değişimi imlemektedir. Biyo-politika ile birlikte, siyasal egemenliğe ilişkin kavram setleri yeniden ele alınmakta ve bu kavramlar siyasal bilginin yeni biçimlerine tabi kılınmaktadır (Lemke, 2014, 33). Bu anlamda biyo-politika, siyasetin yeni bir uzama açılması suretiyle yeni sorunların ve çözümlerin ele alınması değildir. Doğrudan siyasetin nesnesinde bir değişimdir (Özmkas, 2020; 53).

Foucault'ya göre, bu değişimin en temel nedeni hiç kuşku yok ki kapitalizmdir. Bu anlamda biyo-politikanın gelişimi kapitalizmin gelişiminin bir gerekliliğini oluşturmaktadır. Kapitalizm bir yandan bedenlerin denetlenmesine ve üretim aygıtına sokulmasına diğer yandan ise nüfusun değişiminin ekonomik süreçlere göre ayarlanmasına ihtiyaç duymaktadır. Anato-mo-politika ve biyo-politika tam da kapitalizmin ihtiyaç duyduğu biçimde bedenin ve nüfusun denetlenmesine ve ayarlanmasına imkân sağlamaktadır. Bu sayede bedenin gelişimi ve nüfusun büyümesi ve üretkenlik bakımından işler kılınması sağlanmıştır. Bu anlamda düzenleyici iktidar, biyo-politika aracılığıyla insan birikimini bir nevi sermaye birikimine uygun kılmaktadır (Foucault, 2012, 103-104).

Foucault, liberalizmin temel mantrası olan “Laisser Faire, Laisser Passer” sloganının da bu çerçeveden okunmasının anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, disiplinli iktidar içine aldığı hiçbir şeyin dışına çıkmasına yani kaçmasına izin vermez ve bu bağlamda hiçbir şeyi kendi haline bırakmaz. En küçük noktaya kadar ayrıntılı bir analiz yapmakta ve müdahale etmektedir. Buna karşın düzenleyici iktidar her şeyi oluruna bırakma eğilimindedir (Foucault, 2019c, 45).

Burada oluruna bırakma hiç kuşku yok ki liberal akılsallığın piyasa kavramı ve bu kavram temelinde ortaya çıkan pratikler bütünü ile anlamlıdır. Bir başka deyişle meydana gelen değişimin temelinde, piyasa ilişkileri ve bu ilişkilerin bir iktidar biçimi olarak bir yandan devletin işleyişine bir yandan da toplumsallığın işleyişine yerleştirilen söylemsel pratikler temelinde gerçekleşmesinde yatmaktadır. Yeni dönemde piyasanın merkezde olduğu ve söylemler ürettiği ve bu söylemlerin bir nevi “nasıl olması gerekir”i imlediği bir akıl yürütme biçimi ön plana çıkmaktadır. Piyasanın egemen dili bu anlamda normal olanı ve anormal olanı belirlemek suretiyle normun oluşmasına temel teşkil etmektedir.

Hiç kuşku yok ki iktidarın doğasında meydana gelen bu değişim bir diğer önemli farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir: Meşruluk ya da gayrimeşruluktan, başarı ya da başarısızlığa geçiş. Foucault’ya göre düzenleyici iktidar ve bu iktidarın biçimlendirdiği liberal akılsallık, modern öncesi döneme özgü olan egemenlik iktidarının kendisini biçimlendirdiği ve temellendirdiği meşruluk-gayrimeşruluk söylemini terk ederek yönetsel eylemin ölçütünü başarı ya da başarısızlık temelinde ele almaya başlamıştır (Foucault, Biyopolitikanın Doğuşu, 16). Yani artık iktidarın eylemlerinin temel dayanağı olan meşruluğu bir tarafa bırakılmış ve merkeze başarı/başarısızlık oturmuştur (Özmkas, 2020, 63).

Yeni dönemde başarıyı daim kılabilmek ve çıkarı maksimize edebilmek için nüfusla temas eden ya da edebilme ihtimali olan her süreç denetim altına alınması gerekmektedir. Nüfus, başarı ve çıkar arasında kurulan bu ilişki aynı zamanda devletin de yüksek çıkarı haline gelir ve modern devlet bu temelden hareketle ekonomik alana müdahale eder. Müdahaleyi biçimlendiren söylem ise, “nüfusun yararına ya da nüfus için” şeklinde dile getirilmektedir (Özmkas, 2020 65).

Modern devlet bu müdahaleyi özgürlük temelinde gerçekleştirmektedir. Bir başka deyişle buradaki müdahale modern öncesi dönemde olduğu gibi el koyma biçiminde değil aksine özgürlük söylemi üzerinden gerçekleşmektedir. Liberal ideoloji, ürettiği özgürlük söylemi ile nüfusu oluşturan bireylere doğrudan müdahaleye gerek duymaksızın arzu ettiği bir biçimde dönüşümü ve denetimi sağlamaktadır. Foucault bunu şu sözlerle ifade etmektedir (2019c, 63);

“Yeni yönetsel akıl özgürlüğe gereksinim duyar; bu nedenle yeni yönetim sanatı özgürlüğü tüketir. Üretmek zorunda olduğu özgürlüğü tüketir. Özgürlüğü üretmek, düzenlemek zorundadır. Böylelikle yeni yönetim sanatı özgürlüğün düzenlenmesi olarak görünür, “özgür ol” emri anlamında değil. Liberalizmin formülü “özgür ol” değildir. Liberalizm basit bir şekilde şunu formüle eder: “Özgür olman için gerekeni üreteceğim”.”

Chul Han'a göre, özgürlük içinde gerçekleşmesi muhtemel bir teslimiyet veyahut itaat hiç kuşku yok ki süreklilik arz edecek bir nitelik taşımaktadır. Bu süreklilik istikrarlıdır. Buna karşın baskının, şiddetin merkezde olduğu bir iktidar anlayışı ve bu iktidar anlayışı dolayımında ortaya çıkması muhtemel bir teslimiyet veyahut itaat hiç kuşku yok ki kırılıgandır. Baskının ve şiddetin olduğu bir ortamda, bireyler pasif ve bağımlı bir konumda kendisini bulur. Böyle bir ortam üzerinden iktidarın kendisini yeniden üretmesi zordur. Pasif bir konumda kalan bireyler üzerinde hiçbir iktidar mümkün değildir. Dolayısıyla iktidarın devamlılığı ve gücü bu ilişkiyi ne kadar özgürlükler üzerinden ürettiği ile doğru orantılıdır. Daha fazla özgürlük ya da bunu sağlayacak, üretecek özgürlük hissi iktidarın söylemlerinin o kadar içselleştirilmesini doğuracaktır (Chul Han, 2020: 14).

Liberal akılsallığın başarısı tam da burada yatmaktadır. Bireyleri mübadele ve çıkar temelinde yeniden üretecek ilişki biçimlerini yaratmakta ve bu temel üzerinden öznellik üretimini gerçekleştirmektedir. Öznelğin üretimi noktasında mübadele ve çıkarı imleyen hakikat söylemlerini devreye sokmak suretiyle özgürlüğün var olduğu bir dünyaya gönderme yapmaktadır.

Bu anlamda hakikat, norm ve söylem bir bütün halinde işlerlik göstermektedir. Toplumsal yapı içinde yer alan bireyler, bu temelde ortaya çıkan hakikat oyunları aracılığıyla, araçsallaşmakta, özgürlük yanılsamasına kapılmakta ve iktidarın arzu ettiği öznelliklerin üretimini gerçekleştirmektedir (Bidet, 2016: 70).

Özgürlük bu bağlamda, toplumsal sistem içerisinde yer alan bireyleri yaşamla olumlu bir boyutta ilişkilendirmek onları yaşama bağlamak ve yaşamın zenginliğinden yararlandırmak için üretilmemektedir. Aksine insanın varoluşsal bir niteliği olan gelecekle bağ kurma, ileriye görme ve bu sayede şimdiki şekillendirme yeteneğinin elinden alınması için gereklilik taşımaktadır (Özmkas, 2020: 67).

Liberalizm özgürlüğü ürettiği ölçüde aynı anda sınırların belirlenmesi, denetimler, yeni baskı biçimleri ve güç ilişkilerine dayalı zorunlulukları da üretmektedir. Bu anlamda liberal ideoloji özgürlüklerin tanınması ya da kabul edilmesinden ziyade özgürlüğün sürekli olarak üretildiği ve bu üretimin temelinde de nüfusu oluşturan kitlelerin denetim altına alınması düşüncesi yatmaktadır (Foucault, 2019c, 64-65).

3. Neoliberal Toplumda İktidar ve Akılsallık

Wendy Brown'a göre neoliberalizm, *“varoluşun tüm boyutlarını ekonomik ölçülere göre düzenleyen kendine has bir akılsallıktır”* (Brown, 2017, 17). Bu anlamda neoliberalizm hiç kuşku yok ki sadece bir ideoloji değildir. Bir başka deyişle bunu aşan bir nitelik taşımaktadır. Neoliberalizmi, ideolojinin hem koşulları hem de bu koşullar dolayında ortaya çıkacak etkileri bakımından dönüşüm geçirmiş bir hali şeklinde yorumlamak yerinde olacaktır. Koşulları, piyasanın deneyimleri temelinde üretilen, sonrasında ise bir imge oluşturacak şekilde toplumsal yapı içerisinde var olan tüm alanları kapsayacak bir biçimde yayılma gösteren bir özellik taşımaktadır. Bu yayılma insanın varoluşsal tüm boyutlarına sirayet etmektedir. Bu anlamda neoliberalizmi salt bir ekonomi politikalarında değişim ya da siyasal programda bir yenileme üzerinden okumak yanlış olacaktır. Onun söylemsel konumlanışında insanın doğasını ve toplumsal varoluşunu hedef alan bir amaç bulunmaktadır (Read, 2020: 83-84).

Foucault'ya göre liberalizm ile neoliberalizm arasındaki fark, ekonomik faaliyete yoğunlaşma biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Klasik anlamda liberalizm, niteliği itibariyle mübadeleyi ve çıkar ilişkilerini merkezine almaktadır. Yani değiş tokuş ve takas temelinde kurulan ilişkiler liberalizmi imlemektedir. Bu anlamda liberalizm bir homoloji bir başka deyişle anlaşma alanı yaratır. Bu homoloji özünde piyasa dolayımında ortaya çıkan hak ve serbestlik karşılığında belirli özgürlüklerin verilmesi şeklinde tesis eder (Foucault, 2019b, 12). Buna karşılık neoliberalizm ise iktisadi faaliyeti, daha önce de vurgulandığı gibi varoluşsal tüm alanlara doğru genişletmek arzusundadır. Bunu da liberal ideolojiden farklı olarak mübadele ve çıkar temelinde değil rekabet temelinde gerçekleştirir. Mübadele ve rekabete dayalı olarak bu farklı konumlanış beraberinde toplumsal sistem içerisinde yer alan bireylerin özneleşme süreçlerine de sirayet etmektedir.

Mübadeleden rekabete doğru gerçekleşen bu değişim önemli bir kaymayı da beraberinde getirmektedir. Neoliberal akılsallık ile birlikte artık hem birey-birey hem de birey-toplum dolayımında ortaya çıkan tüm ilişki biçimlerinde verilecek kararların temel belirleyicisi ekonomi olacaktır. Birey her adımda fayda maliyet analizi yapacak ve atacağı adımın kendisine hangi noktada karşılık yaratacağını görmeyi amaçlayacaktır. Bu husus insan doğasının varoluşsal her noktasında söz konusu hale gelecektir. Anne babanın çocuklarıyla kurduğu ilişki, işçi işveren ilişkisi, suç işleme, evlilik vb. tüm alanlarda iktisadi düşünüş ve bunu biçimlendiren rekabet olgusu belirleyici olacaktır.

Birey, iktisadi olguların onun varoluşsal temellerine sızması nedeniyle tıpkı bir şirket, bir işyeri gibi hareket etmeye başlayacaktır. Artık birey kendisine yatırım yapan, aldığı kararlarda fayda

maliyet analizini kullanan daha da önemlisi risk alan ve aldığı bu riskin sonuçlarına bireysel düzlemde katlanan, bir nevi şirkete özgü tüm nitelikleri bünyesinde barındırma çabası içerisinde olacaktır.

Foucault bu yeni bireyi, “girişimci birey” olarak tanımlamaktadır. Neoliberalizm temelinde ortaya çıkan akılsallık ve bu akılsallığın özneleştirdiği girişimci birey, kendi çıkarlarına göre hareket eden ya da hareket ettiği düşünülen bireydir. Bireyin özneleşme sürecinde doğrudan merkezde yer alan rekabet güdüsü olduğundan siyasal otorite de bunu tesis edecek yapılar oluşturmaktadır. Yani disiplinci iktidarda olduğu gibi doğrudan bedeni hedeflememektedir. Bu anlamda liberal akılsallığa benzer bir biçimde bireyin eylemlerine sınır koymaz. Aksine bunları aşan bir nitelikte eylemlerin koşullarına etki etmeyi amaçlar. Neoliberal iktidarın bu farklılığı hiç kuşku yok ki kendisini yeniden kolaylıkla üretmesine de imkan sağlayacak çok önemli bir sonuca yol açmaktadır.

İktidar, kendinden öncekilere nazaran daha az yasaklayıcı daha az sınırlayıcı davrandıkça görünmezlik zırhı kazanmaktadır. Onun görünmezliği ise bireylerin aldığı kararlarda bizzat kendi düşüncelerinin egemen olduğu yanılsamasına kapılmalarına yol açar. Karar alma süreçlerinde ortaya çıkan bu yanılsama neoliberalizmin kendisini yeniden üretmesi noktasında kolaylık sağlamaktadır.

Bu anlamda neoliberal akılsallık temelinde üretilen girişimcilik kültürü, beşeri sermaye, yatırım, fayda maliyet, risk alma gibi strateji ve pratikler sermayenin sınırlarını aşmak suretiyle gündelik her türlü ilişkiyi kapsayacak türde yaygınlaştırılmaktadır. Bu durum ise kaçınılmaz bir biçimde sömürü gerçeğinin gizlenmesine önemli bir zemin oluşturmaktadır. Bu anlamda neoliberalizm bir “*kapitalizmsiz kapitalizm*”dir. Emek ve sermaye arasındaki antagonistik ilişki üretim şeklinin değiştirilmesi ya da refahın üretiminde ve bölüşümünde yeni bir yöntemin bulunmasıyla değil tabii olma kipiyle bir başka deyişle yeni bir öznellik üretimiyle yok edilmiştir. Kapitalizmsiz kapitalizm tam bu noktaya denk düşmektedir: değişim yanılsaması. Değişen tek şey yukarıda da ifade edildiği üzere yeni öznelliktir (Read, 2020, 89).

Neoliberal sistem bu anlamda kristalleşmiş bir normlar hiyerarşisi oluşturmaktadır. Bu normlar öyle bir bileşim sağlamıştır ki toplumsal özneler belirlenmiş olan bu normlara doğrudan dışarıdan bir müdahale olmaksızın uygun bir biçimde davranmaya yönelmektedir. Yani bir başka deyişle bireylerin patika bağımlılığına kapılmasına yönelik tüm alanlar oluşturulmuştur (Dardot, Laval, 2017: 9). Bu anlamda toplumsal özneyi performatif bir özne konumuna çekerek hayatın her noktasında ister üretim alanı isterse yeniden üretim alanı olsun performans

kültürünü ve kendini aşmaya dönük eylem içinde olmayı sürekli kılacak nitelikte yapıların oluşmasını sağlamaktadır (Dardot, Laval, 2017: 16).

Neoliberal akılsallık bunu yukarıda da ifade edildiği üzere şirket örneği çerçevesinde insan söyleminin homojenleşmesi bağlamında gerçekleştirmektedir. Artık bir önceki döneme egemen olan bedenlerin denetimi ve bu sayede uysal ve arzu edilen davranışların dışsal baskı temelinde işlediği teknikler ve bu teknikleri üreten kurumsal yapıların etkinliği bitmiştir. Şimdi söz konusu olan, gerçekleştirmesi istenen tüm eylem kiplerine bütün özneliği ile katılması beklenen ve gereken bir varlığın yönetilmesidir. Bu anlamda neoliberal akılsallığın büyük yeniliğini *“insanın “yönetilme” tarzını kendini “yönetme” tarzına doğrudan bağlaması”* şeklinde ifade etmek mümkündür (Dardot; Laval, 2018: 367-371).

Bireyin yönetilmesinden onun kendisini yönetmesine doğru meydana gelen bu değişim neoliberal toplum aşamasında hiç kuşku yok ki birey üzerinde çok ciddi olumsuz etkiler doğurmaktadır. Neoliberal toplum kendinden önceki toplumsal yapılardan oluşum bakımından önemli farklılıklar taşımaktadır. Bunu en net toplumsal biçimlerin yenilerinin oluşumuna imkân doğmadan büyük bir hızla çözülmesinde kendisini göstermektedir. Kısa sürede yaşanan bu değişimler, toplumsal biçimlerin ne şekillerini korumalarına ne de insanın eylemlerine ve bu eylemler dolayımında ortaya çıkacak ve karakter oluşumuna zemin oluşturacak referans noktaları halinde katılaşmasına izin vermektedir (Bauman, Lyon; 2020: 13). Bauman bunu “akışkan modernite” kavramıyla ifade etmektedir. Onun burada akışkanlıkla ifade ettiği, toplumsal sistem içerisinde yer alan bireylerin davranışlarını alışkanlıklara ve rutinelere dönüştürme imkanı bulamadan bunların değişmesi ve bu değişimin süreklilik arz etmesidir. Bu anlamda bireysel başarılar katlaşıp kalıcı nitelikteki varlıklara dönüşemez çünkü toplumun akışkanlığı çok kısa bir sürede varlıkları yükümlülüklerle ve becerileri ise engellere dönüştürmektedir. Bireylerin hedeflediği şeyler doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemlerin koşulları ve bunlara karşılık gelen stratejiler gün geçmeden ortadan kalkmakta ve modası geçmektedir. Bir başka deyişle geçmişle olan bağ her geçen gün kopmakta ve geçmişte başarılı olmuş stratejilere dayalı bir deneyim üzerinden bugünü üretmek hatalar doğurmaktadır. (Bauman; 2020: 7-8).

Bu anlamda günümüzde yaşayan birey mevcut konumunu koruyabilmek için bile sürekli değişmek zorundadır. Sürekli kendisiyle bir muhasebe içerisine girmeli, kendisini eleştirmeli ve yaşanan değişime uyum sağlamaya dönük çaba içerisine girmelidir. Bir başka deyişle neoliberal akılsallığın yapmış olduğu “kendini gerçekleştirme” davetine koşulsuz icap etmek zorundadır.

Öyle ki neoliberalizm insanları bir yandan kendilerini gerçekleştirmeye davet ederken aynı anda ve paralel bir biçimde iktisadi rasyonalite ve kar güdüsü temelli davranış kalıplarının insan doğasına uygunluğu noktasında da yoğun bir bilgi üretimi gerçekleştirilmektedir. Bir başka deyişle arzu ettiği biçimde neoliberal öznenin inşası noktasında bir yandan hakikat söylemleri dile getirilmekte diğer yandan ise bu söylemler temelinde bireylerin eylemde bulunmaları teşvik edilmektedir.

Neoliberal akılsallık üyelerine belirsizlikler ve risklerle dolu bir yaşam sunmaktadır. Bu yaşam öylesine bir yaşamdır ki sürekli kaygılar içerisinde, hızla akıp giden olaylara yetişememenin, arkada kalma, arkada bırakılma, arzulanmama, geç kalma gibi bireyi anı ıskalayacağını düşündüren korkularla, risklerle bezelidir (Bauman; 2020, 8). Hiç kuşku yok ki bu riskler toplumsalın içinde eritilecek nitelikte değildir. Dahası günümüz akılsallığı bireyleri karşı karşıya kaldığı riskleri doğallaştırmak suretiyle doğrudan onların üzerine yıkmaktadır (Dardot; Laval, 2018, 368).

Risklerin bireyin omuzlarına yıkılması ve sonuçlarından bizzat bireyin sorumlu olması neoliberal akılsallık temelinde arzu edilen özneleştirme pratiklerinin bireyler tarafından çok daha kolay benimsenmesine imkân doğurmaktadır. Riskin doğasında meydana gelen bu değişim kaçınılmaz bir biçimde bireyin “kendini meta haline getirme” sonucunu doğurmaktadır. Günümüz neoliberal öznesi beşeri sermayesini maksimize etmek amacıyla sürekli kendini yeni kılmaya uğraşmasının altında yatan en temel sebep budur.

4. Öznellik Üretimi Olarak İstihdam Edilebilirlik

Riskin doğasının değişimi ve bireyin kendini meta haline getirmesinin çalışma hayatındaki en önemli uğrağı hiç kuşku yok ki “istihdam edilebilirlik” söylemidir. Neoliberal akılsallık çalışma hayatında “istihdam edilebilirlik” söylemi ile özneliliğin üretilmesi noktasında önemli bir görevi yerine getirmektedir (Bauman, Lyon; 2020: 47).

İstihdam edilebilir olma en temel anlamda, çalışma hayatında meydana gelen değişimleri ön görme ve bu değişimlere hızlı ve etkin bir biçimde yanıt vermeye dönük istek ve mesleki kapasiteyi imlemektedir (Clarke, 2008). Bu bağlamda istihdam edilebilirlik hem işgücü piyasalarında yer alan hem de işsiz olup da istihdam edilen bireyler açısından anlam ifade etmektedir. Bir başka deyişle bireyin istihdamı kazanma ve sürdürme kapasitesine gönderme yapmaktadır (Sanders; Grip, 2004).

Görüldüğü üzere istihdam edilebilirlik doğrudan doğruya işgücü arzına karşılık gelmektedir. Ancak kavramın tarihsel süreç içerisinde gelişimi şüphesiz bu şekilde gerçekleşmemiştir. Geleneksel anlamda istihdam edilebilirlik, başlangıçta talep odaklı bir model olarak gelişim göstermiştir. Özellikle çalışabilir olanlarla olmayanların ayırımına dayanan bu model bireylerin işgücü piyasasına girmesinde işverenlerin yapması gerekenlere odaklanan bir siyasi nitelik taşımıştır. Sonrası dönemde ise özellikle doksanlı yılların başına kadar yine talep odaklı olmakla birlikte performansa dayalı bir yapıya evrilmiştir. Burada odak noktası bireye kaymakla birlikte istihdamın tek başına bireyin üstlenmesi gereken bir sorumluluk olmadığı düşüncesi varlığını sürdürmüştür. Bir başka deyişle bireysel bir mesele olarak görülmemiştir. Günümüzdeki anlamıyla istihdam edilebilirlik ise doksanlı yılların sonu itibarıyla kendine yer bulmaya başlamıştır. Neoliberal akılsallığın giderek yerleşik bir hal almaya başlamasıyla birlikte istihdam da bu akılsallığın bir gerçekliği temelinde bireysel bir sorun olarak görülmüş ve bireylerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bir başka deyişle bir önceki dönemde talep odaklı ve işverenlerin bireyleri işgücü piyasasına çekmeye dönük bir modelden bireylerin kendilerini piyasada anlamlı kılmaya dönük çaba sarf etmelerine dayanan arz yönlü bir modele bırakmış ve bir önceki dönemde var olan siyasi niteliğinden soyutlanmıştır (Cederström, Spicer; 2017: 107-109).

İstihdam edilebilirliğin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği bu dönüşüm yukarıda da belirtildiği üzere neoliberal akılsallık ile doğrudan ilintilidir. Öyle ki neoliberal dönemde istihdam edilebilirlik çalışma hayatında bir nevi mantra konumuna yükselmiştir. Bir başka deyişle sanki insan doğasına özgü evrensel yasalar temelinde biçimlenmiş bir düşünsel zemin üzerinden yükseliyor hissiyatı kazandırılmıştır. Bir nevi ahlaki bir buyruk olarak her koşulda vurgulanmaktadır.

Bu anlamda çalışma hayatında istihdam edilebilirliğin içini dolduran temel önermelere ilişkin bir karşı pozisyon alma ya da bu önermeleri gerçekleştirilememeye doğrudan sistem tarafından norm dışı davranış kalıpları çerçevesinde ele alınmakta ve birey, tembel, yetersiz ve değişime ayak uydurma noktasında başarısız olarak addedilmektedir. Bir başka açıdan yaklaşacak olursak istihdam edilebilirlik sistem tarafından ne kadar empoze edilirse buna ayak uydurma noktasında sorun yaşayan birey de o kadar değersizleşmektedir.

Burada sorulması gereken temel bir soru bulunmaktadır: Neden neoliberal akılsallık istihdam edilebilirliğe bu kadar sarılmıştır? Bir başka deyişle arzu ettiği öznelliklerin üretiminde istihdam edilebilirlik söylemi nasıl bir katkı sunmaktadır?

Bu soruya bir önceki başlıkta da vurgulandığı üzere yönetilme ve kendini yönetme yaklaşımı üzerinden cevap vermek anlamlı olacaktır. Chul Han’a göre insanın kendi bedeni ve zihniyle kurduğu ilişki temelinde ortaya çıkan sömürü biçimi hiç kuşku yok ki en sert sömürüdür. Neoliberal akılsallığın da arzu ettiği tam olarak budur. Chul Han, bir önceki dönemde var olan ve dışsal bir denetime dayalı çalışma anlayışının mottosunun “Yapmalısın” olduğunu ifade ederken günümüzde bunun “Yapabilirsin”e evirildiğini söylemektedir. Yapmalısın ifadesi temelinde ortaya çıkan eylem biçimi bireye dışarıdan kaynaklı bir denetime yani yönetilme kavramına gönderme yapmaktadır. Buna karşın yapabilirsin ifadesi doğrudan doğruya insanın kendi içsel dünyasından hareketle gelişim gösteren ve onun kendisini sömürmesine dayanan bir ilişki biçimini imlemektedir. Bir başka deyişle yönetilme yerine kendini yönetmeye vurgu yapmaktadır. Dışsal bir baskıya dayalı denetim temelinde ortaya çıkan üretkenliğin bir sınırı olduğunu söylemek mümkündür. Yani bir başka deyişle, insan dışarıdan kaynaklı denetime bir noktaya kadar olumlu yanıt vermektedir. Dışsal denetime bağlı olarak o noktanın üzerinde bir verimlilik bir üretkenlik artışının insandan beklenmesi çok mümkün değildir. Denetimin daha baskıcı bir niteliğe bürünmesi de bunun üzerinde anlamlı bir etki doğurmaz. Buna karşın denetimin içsel yani özdenetim temelinde gerçekleşmesi üretkenlik ve verimlilik temelinde var olan bu sınırın ortadan kalkması noktasında çok önemli etkiler doğurur (Chul Han, 2019, 11).

Günümüzde “istihdam edilebilirlik” mantrası tam da buraya denk düşmektedir. Çünkü insana dışarıdan bir baskı yerine kendi içsel dünyası üzerinden özdenetim temelinde daha fazla sorumluluk almasının sağlanması kendisini bir önceki döneme nazaran daha fazla sömürmesi ile sonuçlanacaktır.

Bunun gerçekleşmesinde hiç kuşku yok ki içinde bulunduğumuz dönemde zaman ve mekan ayrımı temelinde çalışma ve boş zamanın giderek silikleşmiş olması oldukça etkili olmaktadır. Bir başka deyişle, zaman-mekân ayrımının kaybolduğu bu dönem beraberinde çalışmaya atfedilen anlamın da değişmesi ile birlikte öznellik üretimi noktasında önemli etkiler doğurmuştur. İnsanın kendisini gerçekleştirmesinin çalışma hayatı ile ilişkilendirildiği neoliberal akılsallık ortaya koyduğu bu özne üretim süreci ile çalışmayı varoluşsal bir nitelik yüklemektedir. Bir başka deyişle kendini gerçekleştirme ve çalışma arasında hakikat ilişkisi kurulmaktadır. Hakikatin bu bağlamda kurulduğu bir akılsallık içerisinde kaçınılmaz olarak bireyler gerek üretim alanında gerekse yeniden üretim alanında varoluşsal ilişkiyi güçlendirme adına kendilerini aktif ve etkin özneler olarak konumlandırmaktadırlar.

Bu anlamda neoliberal akılsallık işgücü piyasalarından başlayarak yaşamın her noktasına sirayet eden bir özneleştirme sürecini yaratmaktadır. Artık çalışmanın gerçekleştirildiği her yer

birer performans alanına dönüşmekte ve kurulan her ilişki biçimi bu noktadan hareketle öznelğin yeniden üretimine neden olmaktadır.

Neoliberal akılsallığın üretimi noktasında kapitalist sistemin içinde bulunduğu koşullarda son derece etkilidir. Güvencesizleştirme, esnekleştirme, kuralsızlaştırma, özelleştirme ve sendikasızlaştırma arzu edilen öznenin üretimi noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Çalışanların artan ölçüde kolektif ve dayanışma temelli uygulamalardan uzaklaşmaları, yoksun bırakılmaları onları kaçınılmaz bir biçimde zorunlu olarak işyerine hem bağlı hem de bağımlı hale getirmiştir. Burada bir yandan istihdam oranı matematiksel ve istatistiksel hesaplamalar üzerinden belirleyen iktisadi bir akılsallık ve gerçeklik alanı diğer yandan ise istihdam edilmeye uygunluğu belirlemeye dönük niteliksel ve söylemsel normaler ve normalleştirme düzenekleri üzerinden öznellikler üreten mekanizmalar söz konusudur. Şüphesiz bu durum bireyi ikili bir sıkıştırmaya tabi tutmaktadır. Kendilerini her geçen gün giderek güçlenen bir o kadar da sertleşen rekabet ortamında istihdam edilebilir kılmak bu anlamda bir yandan zorunluluk diğer yandan ise seçim haline gelmektedir. Seçim ve zorunluluk üst üste binmektedir. Böylelikle çalışmaya ve performansa dönük adanma seçim/zorunluluk temelinde işlemektedir (Coşkun, 2019: 79). Bir başka deyişle, kapitalist sistemin ürettiği koşullar ki bu doğrudan neoliberal akılsallığın bir gereği olarak ortaya çıkmakta yani ilişkisellik taşıyan bir nitelik bağlamında okunması gereken bu durum temelinde istihdam edilebilirlik, bireyler tarafından bir yandan seçim bir yandan da zorunluluk biçiminde kendisini ortaya koymaktadır. Çalışma hayatının öznelere, kendilerini kaçınılmaz bir biçimde sistemin arzu ettiği tutum ve davranışlar geliştirmeye itmektedir.

Bu anlamda neoliberal toplumda birey, en temel anlamda sosyal hakların aşındığı bir yapı ile kendini gerçekleştirme etiğinin birleşmesine dayalı yeni bir dönemi tecrübe etmektedirler. Bir başka deyişle birey bir taraftan kendisini her geçen gün daha fazla zorlayan güvencesizlik koşullarını tecrübe ederken diğer yandan da bu koşullar içerisinde pozitif olma ve kendini performans öznesi haline getirmek suretiyle istihdamda kalabilmeyi garanti altına almaya çalışmaktadır.

Neoliberal dönemin girişimci bireyi bu anlamda çalışma hayatında istihdam edilebilirlik üzerinden kendini görünür kılmaktadır. Birey, çalışma hayatının doğurduğu belirsizliklerle ya da risklerle baş etme noktasında bir şirket gibi hareket etmek, yani yaşamını hedefleri doğrultusunda planlamak, bu plana bağlı bir biçimde kendisine yatırımlarda bulunmak, risk almak ve kar peşinde koşmak zorundadır (Salecl, 2016, 23).

Birey bu zihinsel dönüşümü sağladığı ölçüde bir neoliberal özne olarak kendini inşa etmekte ve sistemin ona dayattığı, bu anlamda karşı karşıya kaldığı tüm sorunları bireyselleştirmektedir. Çalışma hayatında neoliberal mantra olarak kendi gerçekleştirme, başarı ya da ilerleme hedefleri peşinde koşan birey aynı zamanda işyerinde kendisini de özneleştirmekte ve inşa etmektedir. Neoliberal özne olduğu ölçüde nesneleşme süreci de beraberinde gerçekleşmektedir (Coşkun, 2019: 23-24).

Tüm sorunların bireyselleşmesi tam da neoliberal akılsallığın bireyde arzu ettiği özneleştirmenin bir sonucudur. Read'e göre yaşanan bu özneleştirme beraberinde sınıf ilişkileri üzerinde de kaçınılmaz etkiler doğurmaktadır. Bu etkilerin en görünürü neoliberal bireyin çalışma hayatında kendisini, dayanışma ve kolektif örgütlenmelerden fayda sağlayacak “siyasi işçiler” olarak değil de “tek kişilik şirketler” olarak kurmaya başlamasında ortaya çıkmaktadır. İşgücü artık yeni dönemde yaptığı işle ilgili yeni bir program öğrenmekle dışlarını beyazlatmaya kadar her eylemi kendisini geliştirme bu anlamda beşeri sermayesine yatırım oluşturacak bir biçimde anlamaya başlar (Read, 2020: 87).

Eylemlerinin dinamizmini bu saikler belirlemeye başlar. Hiç kuşku yok ki bu temelde yani rekabet temelinde biçimlenen insan doğası beraberinde toplumsal yapı dolayında ortaya çıkması muhtemel tüm ilişki biçimlerinin geçici, yüzergezer ve çıkar odaklı olması ile sonuçlanacaktır. Artık insanlar bir diğeri ile ilişki kurduğunda temel soru şu olacaktır: Ben bu ilişkiden ne kazanırım? Bana faydası ne olacak? Hiç kuşku yok ki liberalizmden neoliberalizme geçişte değişen bu öznellik kipleri ve bu kipler dolayımında ortaya çıkan yeni birey, bir önceki dönemde var olan emek sermaye çelişmesini de dikkate almamaya başlayacaktır. İşgücü artık üretim sürecinin belirli alanlarıyla sınırlanmış öznesi değildir. İktisadi bakışın ve rekabet olgusunun varoluşsal tüm noktalara sirayet etmesi ile birlikte artık arzulanan amaçları elde etme yolunda bir eyleme dönüşmüştür. Bu anlamda “emek” ve “beşeri sermaye” kavramları arasında geçmişten beri gelen karşıtlık temelindeki ilişki ilginç bir biçimde aşılarak birbirini kesen bir boyuta gelmiştir. Emek eyleme, beşeri sermaye ise bu eylem temelinde ortaya çıkan faaliyetlere bir başka deyişle emeğin tarihine dönüşür. Eğitim, evlilik, iş, suç gibi her eylem emek, bu eylemlere dönük faaliyetlerde beşeri sermayeye dönüşür ve yatırım olarak ele alınmaya başlanır (Read, 2020: 89).

Bir başka deyişle kendi kendinin girişimcisi olan bu anlamda kendini sömüren birey, emek-sermaye çelişkesinin yarattığı etkileri bu temel üzerinden deneyimlemekten uzaklaşır. Gerek üretim gerekse de yeniden üretim alanında karşı karşıya kaldığı birçok sorunu içselleştirir.

Böylelikle de sınıf mücadelesi bir nevi bireyin kendisiyle iç savaşı haline dönmektedir (Chul-Han, 2019: 15)

Kendisini bu şekilde konumlandıran ve kuran neoliberal performans öznesi hiç kuşku yok ki başarısız olduğunda, toplumu ya da sistemi sorgulama yoluna gitmeyecektir. Başarısızlığının nedenini doğrudan kendinde arayacaktır. Bireye göre sistem başarılı olabilme noktasında her türlü imkânı özgürlük alanlarını yaratmış, bireyin emrine sunmuştur. Bir başarısızlık varsa o bireyin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Hiç kuşku yok ki neoliberal rejimin kendine has zekâsı burada ortaya çıkmaktadır. Bireylerde yarattığı bu mantra ile bireyden sisteme yönelecek her türlü eleştiriyi etkisiz hale getirir ve direnişe izin vermez. Kolektif hareketlerin önünü tıkar ve ortaya çıkması muhtemel öfkeyi bireyin kendine yöneltir. İnsanın kendisine dönük beslediği bu öfke sömürülen bireyi devrimci değil depresif yapmaktadır (Chul-Han, 2019: 16).

Kendi içine dönen birey çalışma yaşamında karşı karşıya kaldığı sorunları çözmeye dönük olarak da kendini istihdam edilebilir kılma durumunda bulmaktadır. Neoliberal akılsallığın bireyi özneleştirme gücü burada net bir biçimde görünmektedir.

Burada sorulması gereken bir diğer soru ise şudur: neoliberal performans öznesi çalışma hayatında kendisini istihdam edilebilir kılma noktasında neler yapmaktadır? Bu soruya verilecek cevap hiç kuşku yok ki kişinin yaptığı işin bilgisini üretmeye dönük mesleki eğitim temelli çalışmalardan kişisel gelişim temelli bireyin zihinsel dünyasını biçimlendirmeye dönük çalışmalara kadar çok çeşitli uygulamalar söz konusudur. Çalışmanın bağlamı neoliberal öznelliklerin üretimi noktasında istihdam edilebilirlik kavramının etkisini ne olduğundan dolayı günümüz çalışma yaşamında bu öznellik üretimini pekiştirecek uygulamalara değinmek daha anlamlı olacaktır. Bu bağlamda değinilmesi gereken uygulamalar;

- Kendilerini ölçülebilir kılmaya dönük uygulamalar,
- Yaşam ve çalışma koçluğu uygulamaları,
- Spiritüel uygulamalar,
- Sağlık harcamalarıdır.

Günümüzde bireyler, istihdam edilebilirliklerini artırmak amacıyla artan ölçüde kendi öztakiplerini yapmaktadırlar. Literatürde nicelleştirilmiş benlik hareketi (Quantified Self Movement) olarak kavramsallaştırılan bu uygulama, bireyin yaşamının her noktasını ölçülebilir kılmasına ve buradan elde ettiği veriler ile sistem tarafından eksiklik olarak adlandırılan noktalarını düzeltme yoluna giderek işgücü piyasasında rekabetçi avantajlar sağlamaya çalışmaktadır. Birey kendisini, sistemin arzu ettiği öznellikler temelinde sayılar dolayımında

tanımaya dönük çaba sarf etmektedir. Hiç kuşku yok ki bireyin kendisine dair her türlü veriyi kaydetmesi zamanla saplantılı bir durum ile karşı karşıya kalınmasına yol açacaktır. Öyle ki zamanla bu deneyim, başlangıçta kusurları düzeltme temelinde hareket etmeye izin verirken sonrasında bir bütün halinde kişiliği, bireyin benliğini merkeze alacak ve kişiliğin öznellikler temelinde yeniden inşasını zorunlu kılacaktır. “*Life-Logging*” yani “*yaşam kaydı tutma*”ya dönük çaba gösteren bireyler, bunun neoliberal akılsallığın bir dayatmasından ziyade kendi özgür iradeleri ile alınmış bir karar olarak düşünmekteledir. Bu durum bir nevi Taylor’un fabrika tipi üretimde verimliliği artırmak üzere uygulamaya koştığı ölçme metodlarının, “bilimsel yollarla yönetmenin” yaşamın tüm sathına birey merkezli yayılması anlamına gelmektedir (Cederström, Spicer; 2017: 117-121).

Yine benzer bir biçimde bireyler istihdam edilebilirliklerini artırmak amacıyla “koçluk” gibi uygulamalara da yönelmektedirler. Bireyin daha önceden kendi arayışları dolayımında gerçekleştirdiği ya da bulduğu yaşamla ve çalışma ile bağı günümüzde yaşam koçları marifetiyle elde etmeye çalışmaktadır. Hochschild’e göre yaşamın mahrem alanının bu şekilde çalışan profesyonellere teslim edilmesi çok temel bir sorunun da doğmasına yol açmaktadır: “Mükemmelliğin Kısır Döngüsü”. Birey yaşam koçu ile kurduğu ilişkide daha fazla tavsiye alabilmenin maliyetini karşılama noktasında daha fazla çalışmaya yönelmektedir. Yani birey, sıkıntılarına çözüm bulmak amacıyla yaşam koçuna başvurmakta ve ondan daha fazla tavsiye alabilmek için de kendisini çalışma hayatına bir bütün şekilde adanarak suretiyle belki de daha fazla yalnızlaşmakta ve kaygı yüklenmektedir (Hochschild, 2012).

Hiç kuşku yok ki koçluk gibi uygulamalarla sadece mahrem alan “profesyonel”lerin eline teslim edilmekle kalmamakta aynı zamanda tüm sorumluluk da bireye yüklenmektedir. Yaşam koçlarının çoğu, çalışmanın, yaşamın ve mutluluğun biricik sorumlusu olarak bireyi görmektedir. Bir başka deyişle işsizlik dahil olmak üzere yaşamda karşılaşılan tüm sorunların ana kaynağı bireyin yetersizlikleridir. Bireyin her bir eylemi bir seçim niteliği taşıdığından verilen kararlardaki yanlışlar da bu doğrultuda bireyi bağlamaktadır (Cederström, Spicer: 2017, 23).

Spiritüel uygulamalar da tıpkı öztakip ve koçluk uygulamaları gibi günümüzde bireylerin kendilerini istihdam edilebilir kılmaya dönük olarak başvurdukları yöntemlerin başında gelmektedir. Spiritüel nitelikteki düşünceler ve bu düşünceler temelinde ortaya çıkan uygulamalar ve teknikler hiç kuşku yok ki binlerce yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak buradaki kritik soru şudur: Neden içinde bulunduğumuz dönemde bu tarz düşünceler giderek önem kazandı ve bunun neoliberalizm ve onun öznellik üretimi noktasında etkisi nedir?

Günümüzde bu tarz uygulamalara yönelmenin temel sebebi olarak bireyin kendisini daha üretken kılması ileri sürülmektedir. Yani spirüal temelli uygulamalar ve teknikler aracılığıyla bireyin farkındalığı artacak, birey kendisiyle ve çevresiyle daha derin ve daha manevi bir ilişki kuracak hiç kuşku yok ki "kendisini keşfeden" birey daha üretken bir hale gelecektir. Bu söylem çok uzun bir süredir zaten varlığını sürdürmektedir. Neoliberal dönemde değişen nedir peki? Neoliberalizm'in yaptığı, spirüal düşüncenin bu binlerce yıldır varlığını sürdüren söylemine bilimsel bir kıyafet giydirmek olmuştur. Bu düşünceyi bilimsel verilerle desteklemek, bireylerde doğruymuş hissi uyandırmak ve bu anlamda bir hakikat üretmeye dönük çaba sarf etmektedir. Peki neoliberal yönetimselliğin bundan çıkarı nedir? Neoliberal dönemde giderek gelişim gösteren bu tarz uygulamalar aracılığıyla bireylerin sistemin yarattığı sorunlarla karşı karşıya kalmaları durumunda bunun dışsal bir etkiden ziyade içsel bir yetersizlik temelinde ortaya çıktığına inanmalarını sağlamaktadır. Bu sayede bir yandan sisteme yönelik eleştiriler baskılanmakta diğer yandan da sistemin bireysellik temelinde ihtiyaç duyduğu öznelğin üretilmesi sağlanmaktadır. Günümüzde şirketlerinde artan ölçüde bu tarz farkındalık temelindeki uygulama ve tekniklere başvurmasının altında bu yatmaktadır. Sistemin birey üzerinde yarattığı varoluşsal kaygılar ve bunun en önemli yansıtıcısı olan günümüz şirketleri, artan ölçüde bu uygulamalara başvurmak suretiyle mikro düzeyde öznelik üretimine yönelmektedir. Bu sayede birçok sorun doğrudan çalışanlarla ilişkilendirilmekte ve sorumluluk çalışanların sırtına yüklenmektedir. Birey makro düzeyde neoliberal toplumda ve mikro düzeyde şirkette karşılaştığı ve üzerinde derin psikolojik etkiler bırakan bu sorunları anlamak yerine kişisel gelişim araçlarıyla ilişkilendirilmek suretiyle karşı karşıya kaldığı sorunlar dışsal bir etkiden ziyade yanlış seçimler ve kendi zihinsel tembelliğinin yani içsel etkilerden kaynaklandığı yanılsamasına kapılır. İçinde bulunduğumuz dönemde neoliberalizmin spirüal uygulamaları araçsallaştırmak suretiyle ortaya koyduğu bu söylem neredeyse insan doğasına ilişkin ontolojik bir nitelik boyutuna gelmiştir (Cederström, Spicer; 2017: 35-36).

Benzer bir biçimde günümüzde sağlık harcamalarında meydana gelen artış da bireylerin çalışma yaşamında yer kapma ya da mevcut konumlarını korumaya dönük başvurdukları yöntemlerin başında gelmektedir. Neoliberal performans öznesinin böyle bir yönetime yönelmesinin altında yatan sebep kuşkusuz tek başına esenlik ve mutluluk değildir. Günümüzde çalıştığı yerin arzu ettiği biçimde bedenini biçimlendiremeyen birey başarısızdır. Bir başka deyişle işletmeler bireylerden artık bedenlerini işletmelerin amaç ve hedeflerine dönük bir biçimde üretmelerini beklemektedir. Performans öznesi bunu başarabildiği ölçüde verimli ve etkin olabilmektedir. Bu anlamda bireyden bedeni ile araçsallaştırıcı nitelikte bir ilişki kurması istenmektedir.

Bauman, bireylerin bu şekilde kendilerini dönüştürmeye dönük çabalarının nafile bir çaba olduğu belirtmektedir. Bu tarz bir yaşam biçiminin bireyde yol açtığı en temel şey olarak, sürekli kendini gözden geçirme, kendisini sorgulama ve bu sorgulama temelinde kaçınılmaz olarak suçlama ve en nihayetinde kendi gözünde kendisini değersizleştirdiği bir sonuca götürmektedir. Çünkü sürekli değişen bir dünyaya ve çalışma yaşamına kendini koşulsuz uydurmaya çalışma düşüncesi, tamamlanamama temelinde olumsuz etkiler doğurmaktadır (Bauman, 2020, 78).

Sonuç Yerine

Foucault'nun yapmış olduğu iktidar kavramsallaştırması hiç kuşku yok ki onu diğer düşünürlerden ayıran önemli bir nitelik taşımaktadır. İktidarın nasıllığına cevap ararken bunu bireylerin özneleşme deneyimlerinden yola çıkarak ortaya koyması bir başka deyişle tarihsel süreç içerisinde iktidar, bilgi ve bilgi dolayımında ortaya çıkan hakikat söylemleri ve öznellik izleği içinde ele alması içinde bulunduğumuz neoliberal toplumu anlama noktasında da oldukça önemli katkılar sunmaktadır.

Yaşamın tüm boyutlarını ekonomikleştiren ve ekonomikleştirdiği ölçüde de bunun insan doğasına özgü olduğuna dönük söylemler üreten ve bu sayede bireylerde arzu ettiği öznellikleri kuran kendine has bir akılsallık olan neoliberalizm, benzer bir söylemi çalışma hayatında da gerçekleştirmektedir. Bu öznellik üretiminin günümüz işgücü piyasalarındaki karşılığı kuşkusuz “istihdam edilebilirlik” söylemidir.

Günümüzde istihdam edilebilirlik çalışma hayatında bir nevi mantra konumuna yükselmiştir. Bir başka deyişle sanki insan doğasına özgü evrensel yasalar temelinde biçimlenmiş bir düşünsel zemin üzerinden yükseliyor hissiyatı kazandırılmıştır. Bunun arkasında hiç kuşku yok ki neoliberal akılsallık bulunmaktadır.

Bir bütün halinde bakıldığında günümüz neoliberal toplumunda bireylerin kendilerini istihdam edilebilir kılmaya dönük olarak gerçekleştirdikleri çaba tam da sistemin arzu ettiği öznelliklerin üretimi ve yeniden üretimi noktasında önemli katkılar sunmaktadır. İstihdam edilebilirlik dolayımında, neoliberal özneler birbirleriyle rekabete girmekte, girişimcilik kültürü altında kendilerini nesneleştirmekte, bireyselleştirmekte ve giderek içinden çıkılmaz kısır bir döngünün içine sıkışmaktadır.

Peki, neoliberal özne bu kısır döngüden çıkmak için ne yapmalıdır? Foucault bu sorunun cevabını direniş üzerinden vermektedir. Ona göre, *“iktidar ilişkisinin tamamen dengesiz olduğu, birinin diğeri üzerinde gerçekten tüm iktidara sahip olduğu söylenebildiği zaman bile,*

bir iktidar başkası üzerinde yalnızca o başkası için kendini öldürme, pencereden atlama ya da ötekini öldürme imkânı açık olduğunda uygulanabilir. Bu demektir ki, iktidar ilişkilerinde mutlaka direniş imkânı vardır, zira hiç direniş imkânı (şiddetli direniş gösterme, kaçıp kurtulma, hileye başvurma, durumu tersine çeviren stratejiler) olmasaydı, iktidar ilişkisi de olmazdı” (Foucault, 2019d, 236).

Bu anlamda neoliberal öznenin çıkış noktası bu öznellik üretimine karşı direniş göstermesinde yatmaktadır. Buradaki direnme devlete ya da tahakküm edici bir sınıfa direnmeden ziyade akılsallık temelinde üretilen hakikat söylemlerine yönelik bir direnmedir. Direniş, bireyin o ana kadar kendisini biçimlendiren ve kuran tüm ilişki biçimlerini reddetmesi ile başlamaktadır. Kuşkusuz kişinin kendisini kuran tüm ilişki biçimleri, doğrudan sistemin ürettiği yeni öznelliklerden türemektedir. Bireyin kendisini kuran ilişkileri reddetmesi aynı zamanda akılsallık temelinde üretilen öznelliklerin de reddedilmesi anlamına gelecektir.

Kaynakça

Akay, A. (2016). *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baştürk, E. (2012). Michel Foucault'da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik Ve Güvenlik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 65-78. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803757>

Bauman, Z. (2020). *Akışkan Modernite*. (Sinan Okan Çavuş, Çev.), İstanbul: Can Yayınları.

Bauman, Z., & David L. (2018). *Akışkan Gözetim*. (Elçin Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beck, U. (2011). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*. (B. Doğan, Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.

Berardi, F. B. (2012). *Ruh İşbaşında*. (F. Genç, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Bidet, J. (2016). *Foucault'yu Marx'la Okumak*, (Zehra Cunillere, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Brown, W. (2017). *Halkın Çözülüşü*. (Barış Engin Aksoy, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Butler, J. (2020). *Bedenler ve İktidar, Tekrar, Cogito*, 70-71, 258-274.

Cederström, C., & Spicer, A. (2017). *Sağlık Hastalığı, Güncel Bir Sendrom*. (Erdem Gökyaran, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Chul-Han, B. (2015). *Yorgunluk Toplumu*. (Samet Yalçın, Çev.), İstanbul: Açılımkitap.
- Chul-Han, B. (2018). *Şeffaflık Toplumu*. (Haluk Barışcan, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Chul-Han, B. (2019). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. (Haluk Barışcan, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Chul-Han, B. (2020). *İktidar Nedir*. (Mustafa Özdemir, Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Clarke, M. (2008). Understanding And Managing Employability in Changing Career Contexts. *Journal of European Industrial Training*, 32(4), 258–284. <https://doi.org/10.1108/03090590810871379>
- Cogito Dergi, (2020). *Michel Foucault*. Sayı:70-71, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Coşkun, B. (2019). *Neoliberal İktidar ve Özne*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Dardot, P., & Laval, C. (2018). *Dünyanın Yeni Aklı, Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (Işık Ergüden, Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deleuze, G. (2019). *Foucault*. (Ayşegül Baran, Çev.), İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü (Seçme Yazılar 4)*. (Işık Ergüden, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. (I. Ergüden, O. Akınhay, F. Keskin, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *Cinselliğin Tarihi*. (Hülya Uğur Tanrıöver, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Büyük Kapatılma (Seçme Yazılar 3)*. (Işık Ergüden, Ferda Keskin, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2018). *Toplumu Savunmak Gerekir*. (Şehsuvar Aktaş, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2019a). *Hapishanenin Doğuşu*. (Mehmet Ali Kılıçbay Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019b). *Biyopolitikanın Doğuşu*. (Alican Tayla, Çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019c). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (Ferhat Taylan, Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Foucault, M. (2019d). *Özne ve İktidar (Seçme Yazılar 2)*. (Işık Ergüden, Osman Akınhay, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gambetti, Z. (2020). Foucault'dan Agamben'e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi. *Cogito*, 70-71, 21-38.
- Keskin, Ferda (2019). "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Koloş, U. (2016). *Foucault, İktidar ve Hukuk, Modern Hukukun Soybilimi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koyuncu, U. (2016). Foucault'nun Siyaset Felsefesinde Biyopolitikanın Doğuşu, Onur Kartal (ed.), *Biyopolitika*, İstanbul: Notabene Yayınları, 21-60.
- Lemke, Thomas (2014). *Biyopolitika*. (Utku Özmakas, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özmakas, U. (2020). Foucault: İktidardan Biyoiktidara. *Cogito*, 70-71, 53-81.
- Read, J. (2020). Homo Economicus'un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznelliğin Üretimi. *Cogito*, 70-71, 82-95.
- Salecl, R. (2016). *Seçme İkilemi*. (Barış Engin Aksoy, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Sanders J., & De Grip A. (2004). Training, Task Flexibility And The Employability Of Low-Skilled Workers. *International Journal of Manpower* 25(1): 73-89. <https://doi.org/10.1108/01437720410525009>
- Uluğır, M. Ç. (2018). *Etik Bir Özneleşme Politikası: Foucault'da İktidar İlişkileri Bağlamında Deleuze ve Guattari'nin Arzu Mikropolitikası*, (Doktora Tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Urhan, Veli (2013). *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

At this point, this study sheds light on the concept of "employability", which is a basic approach to solving the problems that individuals face in working life on an individual level. In this sense, the aim of the study is to analyze the concept of employability, which is argued to be one of the modalities and subjectivation strategies that are effective in the individualization of people in the neoliberal society. At this point, Foucault's own set of concepts and the analysis of today's society, namely neoliberalism, based on this set of concepts, are undoubtedly very valuable for understanding the concept of employability as a production of subjectivity.

Foucault, who has an ontologically critical position, argues that subjective experience forms cannot be explained by starting from universal discourses and structures. According to him, all forms of experience are established to respond to certain needs in the historical process and have a singular quality. In this sense, each experience should be specifically addressed and examined in its singularity, in other words, through its historical context.

According to him, the most basic thing to do is to make visible what is visible rather than discover what is hidden. It is of fundamental importance to uncover the realities that are accepted as the norm for us, that seem so close to us, so immediate, and to which we are firmly attached.

The expression "to make the visible visible" is quite shocking and this expression undoubtedly forms the basis of Foucault's intellectual understanding and also imagines the point where Foucault differs from other thinkers. This contribution is handled as a power problematic in the most fundamental sense in Foucault. In an obsessive circle with questions about its "what", it is so close and so belongs to us; in fact, it is an effort to make visible the problematic of power, the "how" of which we experience but cannot see in every moment of life.

According to him, power is a form of ruling that "interferes directly with daily life by categorizing the individual, determining it with his individuality, attaching it to his identity, imposing a law of truth that both himself and others must recognize in him, and makes individuals directly subjects".

When we look at neoliberalism based on Foucault's conceptualizations, a unique rationality emerges that organizes all dimensions of existence according to economic measures. In this sense, neoliberalism is no doubt not just an ideology. In other words, it goes beyond that. It would be appropriate to interpret neoliberalism as a transformed state of ideology in terms of both its conditions and its effects. Its conditions have a feature that is produced on the basis of

the experiences of the market and then spreads to cover all areas in the social structure to form an image. This spread feeds into all existential dimensions of man. In this sense, it would be wrong to read neoliberalism only as a change in economic policies or a renewal of the political program. His discursive positioning has a purpose targeting human nature and social existence. According to Foucault, the difference between liberalism and neoliberalism emerges in the way they focus on economic activity. In the classical sense, liberalism, by its nature, focuses on exchange and relations of interest. In other words, relations established on the basis of exchange and barter imply liberalism. In this sense, liberalism creates a homology, in other words, an area of agreement. This homology essentially establishes it in the form of giving certain freedoms in return for the rights and freedoms that arise in the mediation of the market. On the other hand, neoliberalism seeks to expand economic activity into all existential fields, as mentioned before. Unlike liberal ideology, it does this on the basis of competition, not exchange and interest. This different positioning based on exchange and competition also affects the subjectivization processes of individuals in the social system.

This change from exchange to competition brings an important shift with it. With neoliberal rationality, the economy will be the main determinant of the decisions to be made in all forms of relations that arise both through the individual-individual and the individual-society mediation. The individual will make a cost-benefit analysis at each step and aim to see at what point the step he will take will create a response for him. This issue will come into question at every existential point of man's nature.

Foucault defines this new individual as the "entrepreneurial individual". The rationality that emerged on the basis of neoliberalism and the entrepreneurial individuals subject to this rationality are the individuals who act or are thought to act according to their own interests. Neoliberal rationality does this in the context of the homogenization of human discourse within the framework of the corporate example. The control of the bodies that dominated the previous period, and thus the techniques in which docile and desired behaviors operate on the basis of external pressure, and the effectiveness of the institutional structures that produce these techniques are over. What is at issue now is the management of a being that is expected and required to participate with all its subjectivity in all modes of action desired to be realized. In this sense, it is possible to express the great novelty of neoliberal rationality as "man's direct linking of the way of being governed to the way of "managing himself".

Undoubtedly, the most important moment of the cult of the entrepreneurial individual in working life is the discourse of "employability". Neoliberal rationality fulfills an important task at the point of producing subjectivity with the discourse of "employability" in working life.

In the most basic sense, being employable implies the willingness and professional capacity to foresee the changes in working life and to respond to these changes quickly and effectively. In this context, employability makes sense both for individuals in the labour market and for individuals who are unemployed and employed. In other words, it refers to the individual's capacity to gain and maintain employment.

In the neoliberal era, employability has become a kind of mantra in working life. In other words, the feeling of rising on an intellectual ground formed on the basis of universal laws specific to human nature has been gained. It is emphasized in all circumstances as a kind of moral imperative. There is a fundamental question to be asked here: Why is neoliberal rationality so wrapped up in employability? In other words, how does the discourse of employability contribute to the production of the subjectivities it desires?

As emphasized in the previous title, it would be meaningful to answer this question through the approach of being managed and self-management. According to Chul Han, the form of exploitation that emerges on the basis of a person's relationship with his own body and mind is undoubtedly the most severe exploitation. This is exactly what neoliberal rationality desires. While Chul Han stated that the motto of the understanding of working based on external control, which existed in the previous period, was "you should", he says that today it has evolved into "you can". The form of action that emerges on the basis of the expression must refer to external control of the individual, namely the concept of being managed. On the other hand, the expression you can do implies a relationship that develops directly from the inner world of an individual and is based on his exploitation of himself. In other words, it emphasizes self-management rather than being managed. It is possible to say that there is a limit to productivity that emerges on the basis of control based on external pressure. So, people respond positively to external control up to a point. Depending on external control, it is not possible to expect an increase in productivity above that point from man beings. A more oppressive nature of control does not have a significant effect on this either. On the other hand, the realization of control on the basis of internal, that is, self-control, has very important effects on the elimination of this limit that exists on the basis of productivity and efficiency.